

YENİYETMƏLƏR ARASINDA BULLİNGİN MEYDANA GƏLMƏ AMİLLƏRİ**İlhamə İlham qızı Cəfərova***Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0005-9662-6757**E-mail:** ceferovailhame98@gmail.com

Açar sözlər: *bullinq, bulli, qurban, yeniyetmə, məktəb, bullinqin təsiri, bullinqin səbəbləri, bullinqin nəticələri.*

Ключевые слова: *издевательства, хулиган, жертва, подросток, школа, последствия издевательств, причины издевательств, последствия издевательств.*

Key words: *bullying, bully, victim, teenager, school, effects of bullying, causes of bullying, consequences of bullying.*

İbtidai siniflərdən başlayaraq məktəbyaşlı uşaqların bir-birinə qarşı göstərdiyi aqressiyanı xarakterizə edən bullinq daha sonra yuxarı siniflərdə, universitetdə, iş yerlərində və hətta qocalar evində də baş verə bilər. Adı çəkilən yerlərdə bir-birinə qarşı aqressiv davranışları izah edən bullinq ingiliscədən kiməsə zərər yetirməyə meyli olma, kimisə qorxutma, nəyəsə məcbur etmə kimi mənalara gəlir. Xüsusən də, əgər bu davranışlar digərlərinə nəzərən gücsüz, ictimai imtiyazları az olan, asanlıqla alçaltmaq, əzmək mümkün olan və özünü müdafiə edəcək mövqedə olmayan fərdlərə qarşı təkrarən törədilsə bunlar bullinq halları kimi xarakterizə edilir.

Bullinq həm də bir dəfə deyil, vaxtaşırı olaraq həyata keçirilir və adətən fiziki cəhətdən güclü olan uşaqlar digərlərinə qarşı bullinq törədir (3, s.38).

Bullinq kiməsə ləqəb qoşmaq, söyüş və alçaldıcı sözlər işlətmək, müəyyən bir işi etməyəcəyi təqdirdə qurbanı fiziki şiddət göstərəcəyi, şantaj edəcəyi, ona məxsus olan əşyalara və ya ondan kiçik bacı-qardaşlarına zərər yetirəcəyi ilə qorxutmaq, qrupdan kənarda saxlamaq kimi formalarda törədilə bilər. Bullinq ona məruz qalanın psixoloji vəziyyətində depressiya, özünə qapanma, antisosiallıq, intihara meyilli düşüncələr kimi neqativ dəyişikliklərə səbəb ola bilər.

Həmçinin tədris müəssisələrində təlim-tərbiyə və təhsil prosesinin düzgün həyata keçirilməsinə mane olur. Buna görə də bullinq ictimai və reproduktiv sağlamlıq üçün böyük bir riskdir. Məktəblərdə onun qarşısının alınmasına nəzarət edilməsi daha aktual hesab edilir (2, s.375).

Dünya üzrə statistikaya nəzər salsaq 12-18 yaş arası uşaqlar arasında aparılmış sorğular nəticəsində onların 20%-nin bullinqlə üzləşdiyi məlum olmuşdur, 30% uşaq isə bu və digər formada bullinq törətdiyini etiraf etmişdir (Facts About Bullying 2019). Bullinqin baş verdiyi an 85% hallarda ətrafda olan digər uşaqlar da buna şahid olurlar. (2, s.375).

Bullinqə şahid olan yeniyetmə həmyaşdına kömək etmək istəsə belə bullinin aqressiyasının ona doğru yönəlməsindən qorxaraq yardım etmək fikrindən daşınır. Digər bir halda isə şahid şəxs qurbanı xilas edəcəyi halda və ya kömək üçün birilərinə müraciət edərsə onu xəbərçi adlandıraraq qruplardan uzaqlaşdırılacağından ehtiyat edir. Bunların heç birini etməyən şahid yeniyetmə psixi sarsıntı keçirir, daxili narahatlıq və həmyaşdına kömək etmək etmədiyi üçün vicdan ezabı çəkir. Araşdırmalar göstərir ki, bullinqə şahidlik edən şəxslərdə bu prosesdən ən az qurban qədər psixoloji travma alır. (6, s.67)

Bəs bulli necə yaranır? Normal doğulan fərd necə olur ki, digərləri üçün təhdid rolunu oynayır? Bullinqi yaradan səbəblər genlərimizlə bağlıdır yəni fərd bulli olaraq doğulur yoxsa sosial faktorlar onu bulliyə çevirir?

Bullinq, bir başqa deyimlə zorakılıq davranış şəkli olaraq bizə uşaqlıqdan daha doğrusu ontogenezdəki ilk günlərimizdən öyrədilən yanlış ünsiyyət formasıdır. Çünki genetik olaraq heç kim bulli kimi dünyaya gəlmir. Fərdi bulliyə çevirən amillər ailə, qohumlar, dostlar bir sözlə sosial çevrəmiz və onlardan öyrəndiyimiz yanlış ünsiyyət və davranış formasıdır.

Əlbəttə, genetik nəzəriyyənin tərəfdarları haqlı olaraq bulli şəxslərin bu davranışlarını genetik kodlarından götürdükleri fərziyyələrini irəli sürürlər. Lakin asılılıq prizmasından baxdığımız zaman yenə də fərdin bullinqə çevrilməsinin əsas mənbəsi onun sosial münasibətləridir. Genetik kodlarında qatil, zorakılıq əlamətləri olan şəxslər olduqları cəmiyyətdə, sosial mühitdə həmin şəraiti tapmadıqları zaman məcburi olaraq həmin mühitə adaptasiya olurlar. Yəni genetik asılılıq göstərir ki, fərdi bulliyə çevirən başlıca amil onun sosial mühiti və aldığı tərbiyəsidir.

Yeniyyətmələr arasında bullinqin meydana gəlmə amilləri bir sıra sosial, psixoloji və mühit amillərindən ibarətdir.

1. Sosial mühit - Yeniyyətmələrin yaşadığı mühit (məktəb, qrup dostları) bullinqin meydana gəlməsində mühüm rol oynayır. Açıq şəkildə bullinqi dəstəkləyən və ya buna göz yuman bir mühit bu davranışların artmasına səbəb ola bilər.

2. Şəxsiyyət xüsusiyyətləri - Bəzi yeniyyətmələr öz şəxsiyyətləri, emosional zəiflikləri və ya sosial bacarıqsızlıqları səbəbindən bullinqə daha meyilli ola bilərlər. Məsələn, özünə inamsızlıq yaşayan yeniyyətmələr bəzən başqalarını alçaltmaqla, təhqir etməklə özlərini daha güclü hiss edirlər.

3. Ailə mühiti - Ailədən gələn təsirlər də bullinqin meydana gəlməsində rol oynayır. Ailədə zorakılıq, münaqişə və ya diqqət çatışmazlığı yaşayan uşaqların bullinq etmə ehtimalı daha yüksəkdir.

4. Mediya və texnologiya - Sosial media və onlayn platformalar bullinqin yeni formalarının (məsələn, kiberbullinq) yaranmasına səbəb olur. Yeniyyətmələr arasında rəqabət, populyarlıq və qəbul edilmə istəyinin artması bullinqin artmasına yol açır.

5. Dost qrupları - Yeniyyətmələrin daxil olduğu dost qrupları da bullinqin baş verməsində mühüm rol oynayır. Bəzən, bir qrup içindəki liderin təsiri ilə bullinq davranışları normallaşır.

6. Stereotiplər və ayrı-seçkilik - Cins, etnik mənsubiyyət, fiziki görünüş və ya digər fərqliliklərə əsaslanan stereotiplər bullinqin yaranmasında mühüm amil ola bilər.

Bullinqin müxtəlif nəticələri həm qurbanlar, həm də bullinq edənlər üçün mənfi ola bilər. Bullinqə məruz qalan yeniyyətmələrdə depressiya, anksiyete və özünə inamsızlıq kimi psixoloji problemlər yaranır. Bu, onların emosional sağlamlığına ciddi zərər verə bilər. Bullinq, yeniyyətmələrin məktəb mühitinə qarşı münasibətini mənfi yöndə təsir edir. Bu da akademik performansın düşməsinə səbəb ola bilər. Bullinq, yeniyyətmələrin sosial bacarıqlarını zəiflədə bilər. Qurbanlar, sosial izolyasiya və yalnızlıq hissi yaşayaraq, dost münasibətlərində çətinliklərlə üzləşirlər. Bullinqin təsirləri yalnız yeniyyətməlik dövrü ilə məhdudlaşmır. Bu, uzunmüddətli psixoloji və emosional problemlərə, münaqişələrə və gələcək münasibətlərdə çətinliklərə yol açır.

Yeniyyətmələr arasında bullinq, bir çox amillərin birgə təsiri ilə meydana gəlir. Bu fenomenin qarşısını almaq üçün məktəb, ailə və cəmiyyət səviyyəsində müvafiq müdaxilələr həyata

keçirilməlidir. Bullyingi azaltmaq üçün müsbət mühitin yaradılması, emosional dəstəyin artırılması və müvafiq təhsil proqramlarının tətbiqi vacibdir. Bullinqə qarşı mübarizədə hər kəsin rolu vardır və yalnız birgə səylərlə bu problemin öhdəsindən gəlmək mümkündür.

Problemin aktuallığı. Yeniyetmələr arasında bullinq, son illərdə diqqət mərkəzində olan mühüm bir sosial problemə çevrilmişdir. İnternetin və sosial medianın yayılması, bullinqin yeni formalarının (məsələn, kiberbullinq) meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Bu, yalnız məktəb mühitində deyil, eyni zamanda onlayn platformalarda da ciddi təsirlər yaradır. Yeniyetmələrin psixoloji sağlamlığı, emosional inkişafı və sosial münasibətləri üzərindəki təsirləri, bu problemin aktuallığını daha da artırır.

Problemin elmi yeniliyi. Yeniyetmələr arasında bullinqin meydana gəlmə amilləri, cəmiyyətin diqqətini çəkməyə davam edən mühüm bir məsələdir. Onun aktuallığı, praktik əhəmiyyəti və uzunmüddətli nəticələri bullinqin qarşısını almaq üçün hərtərəfli yanaşmaların tətbiq olunmasını zəruri edir. Bu, yalnız yeniyetmələrin sağlam inkişafı üçün deyil, həm də cəmiyyətin ümumi rifahı üçün vacibdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bullinqin aradan qaldırılması üçün bir sıra praktik yanaşmalar tələb olunur. Məktəblərdə bullinqin qarşısını almaq üçün xüsusi proqramların hazırlanması və tətbiqi vacibdir. Bu, yeniyetmələrin empati hissini artıraraq, bullinqin neqativ təsirlərini anlamağa kömək edəcək. Ailələrdə müsbət kommunikasiya və dəstək mühiti yaradılması, yeniyetmələrin özünü daha güvənli hiss etməsinə və bullinqə qarşı durmasına imkan tanıyır. Sosial mediada bullinqin yayılmasının qarşısını almaq üçün cəmiyyətin şüurlu olması, bu məsələ haqqında məlumatlandırma xarakterli tədbirlərin keçirilməsi vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Arsenio, W. F. and Lemerise, E. A. Varieties of Childhood Bullying: Values, Emotion Processes, and Social Competence. Social Development, 2001.
2. Barhight, Lydia R., Julie A. Hubbard, and Christopher T. Hyde. "Children's Physiological and Emotional Reactions to Witnessing Bullying Predict Bystander Intervention." Child Development, 2013.
3. Bell, Lee Anne. "Theoretical Foundations for Social Justice Education." In Teaching for Diversity and Social Justice: A Sourcebook, edited by Maurianne Adams, Lee Anne Bell, and Pat Griffin, 3–15. Psychology Press, 1997.
4. Bradlow, Josh, Fay Bartram, April Guasp, and Vasanti Jadv. "SCHOOL REPORT The Experiences of Lesbian, Gay, Bi and Trans Young People in Britain's Schools in, 2017.
5. Brown, C. Bullying Hurts Everyone, Even Bystanders. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/beyond-pink-and-blue/201504/bullying-hurts-everyone-even-bystanders>. 2015
6. Ciucci, Enrica, and Andrea Baroncelli. "The Emotional Core of Bullying: Further Evidences of the Role of Callous-Unemotional Traits and Empathy." Personality and Individual Differences, 2014.
7. Clingerman, Evelyn. "Social Justice." Journal of Transcultural Nursing, 2011.
8. Cornell, Dewey, and Susan P. Limber. "Law and Policy On the Concept of Bullying at

School.” American Psychologist , 2015.

И.И. Джафарова

**Факторы, способствующие издевательствам среди подростков
Резюме**

Факторы, приводящие к травле среди подростков, являются важной проблемой, которая продолжает привлекать внимание общественности. Его актуальность, практическая значимость и долгосрочные последствия обуславливают необходимость внедрения комплексных подходов к профилактике травли. Это важно не только для здорового развития подростков, но и для общего благополучия общества.

İ.İ. Jafarova

**Factors of bullying among adolescents
Summary**

Factors of Bullying Among Adolescents is an important issue that continues to attract the attention of society. Its relevance, practical importance, and long-term consequences necessitate the application of comprehensive approaches to preventing bullying. This is important not only for the healthy development of adolescents, but also for the general well-being of society.

Redaksiyaya daxil olub: 15.04.2025